

16. Державний архів Одеської області. — Ф. 6. — Оп. 1. — Спр. 1571. — Арк. 6.
17. Безносова О. Религиозные движения в Березанских колониях Херсонской губ. в XIX в. // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського: Збірник наукових праць. — Миколаїв: МНУ, 2011. — Випуск 3.30: Історичні науки.
18. Там само.
19. Janssen S. Vom Zarenreich in den amerikanischen Westen: Deutsche in Russland und Russlanddeutsche in den USA 1871–1928: Die politische, sozio-ökonomische und kulturelle Adaption einer ethnischen Gruppe im Kontext zweier Staaten. — Munster: Lit., 1997.

Анотації

Макушенко Я. С. Религиозная идентичность немецкоязычных колонистов Южной Украины конца XIX — начала XX века.

Анализируется роль межкультурного взаимодействия в сохранении религиозной идентификации. Показывается, что создание компактных поселений по религиозному принципу способствовало сохранению культурных особенностей различных этнических групп.

Makushenko J. S. Religious identity of German colonists of southern Ukraine of the late 19th — early 20th centuries.

The role of intercultural cooperation in the preservation of religious identification is investigated. The author shows that creating a colony according to religious principles helped to preserve the cultural features of different ethnic groups.

Н. Ф. Мисак

УКРАЇНСЬКІ ВИКЛАДАЧІ СЕРЕДНІХ ШКІЛ ГАЛИЧИНИ НАПРИКІНЦІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX СТ.: СОЦІАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Ключові слова: викладач, суплент, гімназія, реальна школа, Галичина.

Ключевые слова: преподаватель, суплент, гимназия, реальная школа, Галичина.

Key words: teacher, suplent, gymnasium, real school, Galicia.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. в Галичині активно відбуваються процеси становлення і внутрішнього структурування української модерної світської інтелігенції. В суспільно-політичному житті краю разом з іншими соціально-

професійними групами помітну роль починають відігравати українські педагоги. Вони були найчисельнішою і водночас найбільш неоднорідною в правовому і фінансовому відношенні інтелігентною верствою, яка здійснила помітний вклад у розвиток тогочасної освіти, науки і громадського життя Галичини загалом. Помітно вирізнялися з-поміж педагогічних працівників викладачі середніх навчальних закладів*.

На жаль, дана соціально-професійна група як окрема категорія інтелектуальної еліти до сьогодення не надто цікавила вітчизняних вчених, тому так і не стала предметом спеціального дослідження. Як правило, вивчення окремих аспектів діяльності українських викладачів середніх шкіл відбувається епізодично, в контексті розробки набагато ширшої проблематики. Деякі питання підготовки педагогічних працівників висвітлено у монографії І. Курляк [1]. Окремим персоналіям досліджуваної соціально-професійної групи присвячені роботи І. Головацького [2], В. Яценка [3], Ю. Кобіва [4], П. Хобзея [5] тощо.

Мета статті — з'ясувати чинники, які впливали на процес формування педагогів середніх шкіл як окремої категорії української інтелігенції у Галичині, охарактеризувати фахову діяльність, правове і матеріальне становище вчителів даних навчальних закладів.

Становлення української педагогічної інтелігенції наприкінці XIX — на початку XX ст. відбувалося у досить складних умовах. На це впливало декілька чинників. По-перше, крайова адміністрація Галичини в галузі вищої освіти проводила політику, яка не надто заохочувала формування національно свідомої української інтелігенції. Основним осередком, який здійснював підготовку викладачів середніх навчальних закладів, був філософський факультет Львівського університету**. Попри

* Середня освіта в Галичині була представлена гімназіями та реальними школами. Перші давали класичну гуманітарну підготовку, а їх випускники мали право вступати до університету, другі — відповідно давали природничу освіту. Випускники реальних шкіл згодом могли здобувати вищу політехнічну освіту. Як правило, вони продовжували навчання у Львівській політехнічній школі.

** У Галичині, крім Львівського, також існував Краківський університет, однак він, в основному, готував фахівців, які працювали на західних теренах краю.

те, що навчальний заклад декларувався як утравістичний* (а це б мало гарантувати українцям рівні права в освіті з поляками), така двомовність була суто формальною. Упродовж 1880–1890-х рр. на філософському факультеті лише три дисципліни викладались українською мовою. В наступне десятиліття їх кількість зросла до 10, а напередодні Першої світової війни — до 16. В той же час чисельність польськомовних курсів збільшилась з 51 до 125 [6, с. 3–11; 7, с. 23–33; 8, с. 37–53; 9, с. 3–21; 10, с. 3–24]. Також досить незначною була чисельність викладачів-українців, що працювали на філософському факультеті, та й в університеті загалом. А це суттєво впливало на підготовку саме української інтелігенції. Так, протягом окресленого періоду на філософському факультеті читали дисципліни лише 10 українців [11, с. 215–224]. По-друге, малою була чисельність українських студентів з-поміж усіх слухачів факультету, вона коливалася в межах 30 % [12, с. 33–34]. По-третє, на кількість української педагогічної інтелігенції впливала політика крайової влади в галузі середньої освіти. Справа в тому, що ні Галицький сейм, ні Намісництво не заохочували, а навіть всіляко протидіяли відкриттю державних українських середніх шкіл. До 1887 р. в краї функціонував лише один такий навчальний заклад — Львівська академічна гімназія (далі — ЛАГ) [3, с. 249–250]. В наступні два десятиліття українським громадським організаціям і сеймовим послам в результаті запеклої політичної боротьби вдалося домогтися відкриття ще 4 гімназії. Загалом напередодні Першої світової війни в Галичині функціонували 5 українських державних середніх освітніх закладів (в той час як польськими були 64 школи) [14, с. 3]. Зрозуміло, що мала кількість гімназій спричинила незначний попит на українських викладачів. Варто зауважити, що останні іноді працевлаштовувались у приватні гімназії, але робота в таких закладах не враховувалась до пенсійного стажу. Таким чином, в освітній системі Галичини наприкінці XIX — на початку XX ст. склались не надто сприятливі обставини для формування педагогічної інтелігенції.

Викладачі середніх навчальних закладів становили значну частину педагогічних працівників у Галичині (поряд з викладачами вищих навчальних закладів і вчителями початкових

* Утравістичний — двомовний.

шкіл). Вони поділялися на дійсних («звичайних», «сталих»), допоміжних і суплентів (заступників вчителів). Перші працювали на постійній основі та викладали обов'язкові дисципліни. Вони також належали до числа державних службовців VII, VIII і IX рангів [15, с. 89]. Допоміжні вчителі могли викладати лише надобов'язкові предмети (каліграфію, малювання, співи, гімнастику, сучасні іноземні мови тощо) [16, с. 47–48]. Супленти поділялися на «іспитованих» (ті, що мали кваліфікаційне свідоцтво) і «неіспитованих» (випускники вищих навчальних закладів, які не здали екзамену на вчителя середньої школи).

Оскільки в галицьких гімназіях та реальних школах наприкінці XIX ст. існувала методика предметного викладання дисциплін, то педагогічні працівники кваліфікувалися за кількома фаховими групами: 1) класична філологія; 2) німецька або крайова мова як головний предмет, а класична філологія як додатковий предмет; 3) дві сучасні іноземні мови (передбачені програмою середніх шкіл); 4) історія і географія; 5) математика і фізика; 6) натуральна історія як головний предмет, математика і фізика як предмети додаткові; 7) креслення і малювання [13, с. 251].

Варто зауважити, що австрійська влада в Галичині здійснювала доволі прискіпливу кадрову політику в галузі середньої освіти, оскільки добре усвідомлювала ту роль, яку відіграють гімназії та реальні школи у підготовці майбутньої інтелігенції, і зокрема державних службовців. Заміщення вакантних викладацьких посад у середніх навчальних закладах відбувалося на конкурсній основі. Повідомлення про конкурс оголошувалося в «Урядовому щоденнику» [1, с. 29]. Кандидатів на посаду суплентів пропонували директори навчальних закладів, а затверджувала Крайова шкільна рада (далі — КШР)* [17, с. 101]. Призначення дійсних вчителів належало до компетенції міністра віросповідань і освіти (за поданням КШР). Директорів середніх шкіл затверджував виключно імператор [18, с. 18].

* Крайова шкільна рада — вищий орган для контролю й управління школами в Галичині (1868–1921), підпорядковувався Міністерству віросповідань і освіти. Її функції полягали в адміністративному управлінні початковими, середніми та фаховими школами, вирішенні кадрових питань, призначенні директорів та педагогічного персоналу, розробці навчальних планів, складанні річного бюджету навчальних закладів тощо.

Процедура отримання дозволу на викладання була дуже громіздкою і тривалою. Обов'язковими умовами допуску до педагогічної роботи в середніх навчальних закладах вважались: австрійське громадянство, наявність свідоцтва моральності*, закінчення кандидатом університетських студій і складення державного іспиту для отримання диплому викладача. Приймали такий екзамен спершу дві кваліфікаційні комісії: одна для вчителів гімназії, інша — реальної школи. У 1884 р. вони були об'єднані в єдину комісію [17, s. 101–102]. Як правило, до її складу входили університетські викладачі, кожен з яких виконував функції екзаменатора з певного предмету.

Кожен претендент екзаменувався за однією з груп предметів, яка включала основні й додаткові дисципліни. Слід зауважити, що для кандидатів на викладачів гімназій і реальних шкіл існували окремі набори груп предметів [19, s. 97–98; 20, s. 233–234].

Кваліфікаційний іспит** відбувався в три етапи. Протягом першого кандидат виконував домашнє завдання (своєрідне наукове дослідження), тему якого визначала екзаменаційна комісія. Для написання роботи зазвичай відводилося 3 місяці, хоча на вимогу здобувача термін можна було продовжити до 6 місяців. Під час другого етапу претендент мав виявити рівень своїх знань з предмету без будь-яких допоміжних наукових засобів шляхом виконання письмового завдання під безпосереднім наглядом викладача. На цю частину екзамену відводилося 12 годин. Третій етап передбачав усний іспит з обраної групи дисциплін [19, s. 114–121]. З 1911 р. кандидати також додатково здавали вступний екзамен з філософії і педагогіки [20, s. 230]. Загальна оцінка визначалася голосуванням членів комісії. У випадку негативного результату останні приймали рішення чи дозволити перездачу екзамену через рік, чи позбавити кандидата такого права взагалі. Позитивна оцінка давала змогу отримати свідоцтво на право викладання в середній школі [19, s. 121–123].

* Свідоцтво моральності — документ про те, що певна людина веде моральний спосіб життя, не перебуває у позашлюбних зв'язках, постійно відвідує церковні богослужіння. Свідоцтво обов'язково затверджувалося парафіяльним священиком і представником цивільної влади.

** Кваліфікаційний іспит на викладачів середніх шкіл був платним. Його вартість складала 30 зол. рин.

Необхідно наголосити, що недоліки освітньої системи краю суттєво впливали на кваліфікацію українських вчителів. Незначна кількість українських гімназій і малий попит на педагогів-українців часто спонукали претендентів складати іспит двома крайовими мовами. Наприклад, навесні 1911 р. з 84 осіб, апробованих екзаменаційними комісіями у Львові та Кракові, 78 отримали дозвіл викладати польською, 5 польською і українською мовами і лише один кандидат — українською мовою [21, s. 207–213].

Після складення іспиту вчителі-початківці проходили обов'язкову однорічну педагогічну практику під керівництвом гімназійного професора (з 1911 р. частина з них підвищували професійну майстерність у спеціально створених при середніх навчальних закладах шкільних педагогічних семінаріях) [20, s. 262–268]. Після її закінчення практикант отримував свідоцтво про підтвердження здобутої кваліфікації. Якщо ж з даного моменту він не працював за фахом п'ять років, повинен був повторно складати іспит або довести, що протягом цього періоду займався науковими дослідженнями [19, s. 125–129].

Педагогічна кар'єра молодого викладача, зазвичай, починалася з посади суплента, а призначення дійсним викладачем і надання титулу професора він міг отримати лише після трьох років сумлінної праці [17, s. 102]. Слід зауважити, що така кадрова політика використовувалася пропольською галицькою шкільною владою як своєрідний засіб дискримінації українських освітян. Правове становище гімназійних викладачів у Галичині мало чим відрізнялося від становища народних вчителів*, які були абсолютно беззахисними від різноманітних зловживань крайової і повітових шкільних адміністрацій. Особливо в цьому плані потерпали супленти. Активна громадська діяльність чи участь в певній політичній організації одразу ж ставали приводом для безпідставного переведення українського педагога на інше місце праці. Більше того, подібні переведен-

* Народні вчителі — вчителі початкових (1–8-класних) шкіл. Про правове становище народних вчителів детальніше див.: Мисак Н. Українські народні вчителі в Галичині на рубежі XIX–XX ст.: правове становище та національна дискримінація (за матеріалами періодичних видань) / Н. Мисак // Наукові зошити історичного факультету / Львівський національний університет імені Івана Франка: Збірник наукових праць. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2005. — Вип. 7. — С. 191–200.

ня могли здійснюватись щороку і навіть кілька разів на рік. Наприклад, відомий український громадський діяч В. Гнатюк після закінчення філологічного факультету Львівського університету в березні 1898 р. був призначений заступником вчителя в українську ЛАГ. А вже у вересні того ж року, за рішенням КШР, його переведено до Самбора [22, с. 12, 56]. За свідченням А. Кушельницького, постраждав В. Гнатюк за свою активну громадську діяльність як голова крайового комітету, що займався організацією святкування 25-літнього ювілею літературної творчості І. Франка [3, с. 26].

Через малий попит середніх навчальних закладів саме на педагогів з українською мовою викладання останнім доводилося значно довше, аніж три роки, чекати затвердження на постійній посаді. Наприклад, А. Крушельницький звертався з проханням про призначення дійсним вчителем аж до галицького намісника. Однак отримав постійне місце праці в українській гімназії в Станіславові лише за сприяння члена КШР, університетського професора К. Студинського [23, с. 236–237, 239]. Той ще раніше, у 1902 р., також допоміг А. Крушельницькому обійняти посаду суплента в Коломийській гімназії [24, с. 86–87]. Відомий український письменник Б. Лепкий неодноразово звертався за сприянням у призначенні на посаду дійсного викладача в одну з гімназій Кракова до сеймового і парламентського посла О. Барвінського. Але, незважаючи на складені польською і українською мовами кваліфікаційні іспити та наявність розробленого курсу лекцій з основної дисципліни, Б. Лепкому довелося чекати постійного місця праці більше 15 років [25, с. 147].

Національно-свідома позиція або громадська активність українського суплента одразу ж ставали приводом для тривалого відтермінування його призначення на посаду дійсного викладача. Свого часу така доля спіткала В. Шухевича, який працював заступником в Академічній та IV гімназіях Львова. За свідченням його небожа С. Шухевича, причиною постійних відмов у призначенні гімназійним професором стала особиста неприязнь до В. Шухевича тодішнього віце-президента КШР М. Бобжинського (ще будучи редактором гумористичного часопису «Зеркало», український вчений опублікував критичний допис проти польського чиновника) [26, с. 86].

Отже, правове становище викладачів середніх шкіл було досить хитким. Представники крайових органів влади вбачали постійну загрозу з боку політично грамотних і національно свідомих педагогів та їхнього впливу на українське населення Галичини, а тому намагалися жорстко контролювати громадську і політичну активність освітян.

Характеризуючи професійну діяльність викладачів середніх шкіл, слід наголосити на їх великій педагогічній завантаженості. В середньому вчитель працював по 10 годин на день (6–8 годин проводив заняття в гімназії і 2–3 години відводив на перевірку письмових завдань, підготовку до занять і самоосвіту). Цікаві свідчення про свою роботу в одній з краківських гімназій залишив Б. Лепкий. В листі до О. Барвінського від 23 лютого 1909 р. він зазначав: «Але я тепер страшенно працюю, прямо запрацьовуюся. В понеділок маю сім годин школи, у вівторок вісім, в інші по 6. Як додати до того хід з хати до гімназій, на який дещо витрачаю більше двох годин та на поправу задач, то вийде що працюю пересічно по 10–12 годин. Се мене так томило, що часом вертаю домів і паду, не повечерявши, мов забитий» [25, с. 253]. При такому темпі роботи педагог лягав спати о 2–3 годині ночі. Тому Б. Лепкий підкреслював, що з нетерпінням чекає Великодніх свят, щоб відпочити та відіспатися.

Чимало гімназійних викладачів, аби мати змогу паралельно з викладанням займатися науковими дослідженнями, здавали екзамен на здобуття академічного ступеня доктора наук. Такий іспит складався з трьох частин. Перша передбачала апробацію двома рецензентами наукової праці на вільну тему з будь-якої дисципліни, що викладалась на філософському факультеті і була репрезентована хоча б однією кафедрою. Протягом двох інших етапів кандидат публічно здавав усні екзамени (ригори) з профілюючого предмету та філософії*. У випадку трьох незадовільних спроб скласти іспит здобувач назавжди втрачав право на отримання докторату [19, с. 212–223].

Невід’ємною складовою соціально-професійної характеристики викладачів середніх шкіл також є аналіз їх матеріального

* Процедура складення докторського іспиту була платною. Рецензія наукової праці коштувала 20 зол. рин., два усні екзамени відповідно 40 і 20 зол. рин. Крім того, сплачувалася так звана «промоційна такса» — вартість урочистого вручення докторського диплому, — в сумі 30 зол. рин.

забезпечення. Фінансове становище цієї категорії педагогічних працівників було значно нижчим, ніж у викладачів вищих шкіл*, і залежало від їхнього професійного рівня, посади, відсутності або наявності свідоцтва про складення кваліфікаційного іспиту, а також трудового стажу. Упродовж 1880–1890-х рр. річна платня вчителів середніх шкіл складала 1000 зол. рин** [27]. Це була доволі незначна сума, якщо брати до уваги їх освіту та кваліфікацію. Для порівняння слід зауважити, що аналогічну зарплатню отримував дрогобицький міський касир, освітній рівень якого обмежувався народною школою. Дещо більше (1100 зол. рин.) у 1888 р. заробляв касир у Бродях, що лише закінчив реальну школу [28, с. 7–9]. Вчителі середніх навчальних закладів також мали право на п'ять активальних додатків по 200 зол. рин. Вони призначалися за кожні 5 років успішної і бездоганної роботи, починаючи з моменту затвердження на посаді (за терміном надання ці додатки ще називали п'ятилітніми). Директори гімназій і реальних шкіл, крім того, отримували 300 зол. рин. на рік функційного додатку за керівництво освітньою установою. Останній враховувався при нарахуванні пенсії [27]. Інколи педагогічним працівникам виплачувались ще й особисті додатки (так звані «додатки заслуги»), які надавалися Міністерством віросповідань і освіти (далі — МВіО). Втім, чекати їх доводилося досить довго. Таку доплату в розмірі 240 зол. рин. у березні 1889 р. отримав директор ЛАГ В. Ільницький. Варто зауважити, що з моменту внесення КШР відповідного подання про призначення цього персонального додатку до схвалення його МВіО пройшло 2 роки [29, с. 2].

Незначне покращення фінансового становища викладачів середніх шкіл гарантував державний закон від 19 вересня 1898 р. За цим документом річна платня гімназійних про-

* Місячна заробітна плата професорів вищої школи в середньому коливалася в межах 600–700 крон (300–350 зол. рин.), річна відповідно — 6–7 тис. крон (3–3,5 тис. зол. рин.).

** У цій статті послуговуватимемось назвами грошей, які використовувались у тогочасних документах. Золотий ринський — напівофіційна назва грошових одиниць в Австро-Угорщині. З 1857 р. в Австрійській імперії запроваджувалися гульдени (флорини), які поділялися на 100 крейцерів. Золотий ринський вживався як синонім гульдена. В 1892 р. Австро-Угорщина провела грошову реформу, в результаті якої в обіг вводилась крона. Співвідношення між старою і новою валютою було наступним: 1 гульден = 2 кронам, 1 крейцер = 2 геллерам. Гульден паралельно з кроною перебував в обігу до 1899 р.

фесорів становила 1400 зол. рин. Відбулася диференціація активальних додатків. Відтоді за перші два п'ятиліття праці педагоги отримували по 200 зол. рин., за три наступні — по 300. Розмір функційних доплат збільшився до 500 зол. рин. на рік [30, s. 775–776]. Аналогічні частини зарплатні і в такій же сумі отримували викладачі учительських семінарій*. Дещо відрізнялися винагороди педагогів, що працювали при школах вправ** і належали до X рангу державних службовців. Їхня платня складалася з річного окладу в 1100 зол. рин., двох п'ятилітніх додатків по 100 зол. рин. і трьох — по 150 зол. рин. Молодші вчителі при школах вправ отримували лише 700 зол. рин. на рік. Викладачі промислових шкіл зараховувались до VIII, IX і X рангів, директори — до VII, в особливих випадках до VI рангу. Відповідно вчительські ставки дорівнювали 1800, 1400 і 1100 зол. рин. Платня директорів цих навчальних закладів складала 2300 зол. рин. (2800 зол. рин. для освітян VI рангу) [27]. Чергове підвищення виплат відбулося в квітні 1907 р. Зросли активальні додатки дійсних вчителів: за перші два п'ятиріччя роботи до 500 крон і за наступні три — до 800 крон [31, s. 2]. У випадку досягнення педагогами 15, 20 і 30-літнього стажу такі виплати щоразу збільшувались ще на 80 крон [17, s. 108]. За цією ж урядовою постановою підвищувались і активальні додатки директорів середніх шкіл до 1000 крон на рік [32].

Загалом наприкінці багаторічної педагогічної кар'єри винагорода гімназійних професорів прирівнювалась до платні офіцерів вищих рангів [33, s. 34]. Для порівняння варто зауважити, що на початку XX ст. майори, підполковники і полковники

* Учительські семінарії готували педагогічних працівників для початкової школи. Офіційно вчительські семінарії не зараховувались до категорії середніх шкіл. Однак їхня велика популярність серед населення і помітна роль в освітній системі Галичини сприяли тому, що семінарії в тогочасній публіцистиці і навчально-методичній літературі класифікувались як тип середнього навчального закладу. Головне завдання семінарій полягало у вдосконаленні системи підготовки педагогічних кадрів. Навчання в таких закладах було безкоштовним, а для найздібніших студентів призначались державні стипендії. Термін навчання в жіночих учительських семінаріях становив 4 роки (з 1870 до 1874 р. — 3), в чоловічих — 3, а з 1891 р. — також 4 роки.

** Школи вправ створювались при учительських семінаріях, призначались для набуття практичних навиків і досвіду педагогічної роботи майбутніми вчителями.

австрійської армії отримували, залежно від звання, від 2000 до 3000 зол. рин. на рік [34, с. 3].

Суттєво різнилися між собою матеріальне становище сталих викладачів і суплентів. До 1898 р. річна платня останніх складала в середньому 600 зол. рин. [35, арк. 72–73; 36, арк. 9, 49]. Іноді вона могла бути значно нижчою — від 561 до 211 зол. рин. Заступник вчителя також через 5 років роботи мав право на активальний додаток в розмірі 200 зол. рин. З 1898 р. річна ставка суплентів дорівнювала 800 зол. рин., з лютого 1907 р. — 900 зол. рин. Це була доволі незначна сума.

Для характеристики купівельної спроможності даної категорії педагогічних працівників наведемо тогочасні ціни на основні види товарів. Наприклад, у 1911 р. вартість однієї покупки в складі 1 кг телятини, 1 кг масла, 1 кг сала, 1 кг полядвиці, 1 кг смальцю, 10 кг картоплі, 5 кг пшеничного борошна, 1 кг живої риби, 3 л молока, 1 л сметани, пари качок, пари курей і 1 кг житнього хліба складала 29 крон 81 гел. [37, с. 7]. Якщо припустити, що подібні закупки здійснювалися 5–6 разів на місяць, то можна зробити висновок: сім'я гімназійного викладача всю платню витрачала виключно на харчування.

Тому часто педагоги середніх шкіл, аби мати змогу утримувати родину, змушені були знаходити додаткові джерела прибутків. Особливо це стосувалося молодих вчителів, які лише розпочинали роботу на освітній ниві. Спогади про матеріальне становище суплентів залишив галицький юрист С. Шухевич. Ось як він писав про свого дядька, відомого українського громадського діяча, етнографа і публіциста В. Шухевича, який працював заступником в Академічній та IV гімназіях Львова: «Службові побори гімназійного суплента були дуже марні, і вони куди не вистарчали, аби удержати численну родину (п'ятеро дітей). Тому дядько добирав ще інші платні обов'язки, а саме: у виділовій школі Сестер Вірменських Бенедиктином, в німецькій конквікті (М. Н. — школа-інтернат) «Пік», а крім цього, був іспитувателем при військових доповнюючих іспитах, а часами мав приватні лекції» [26, с. 86].

Яскраво проілюстровано матеріальну скруту українського педагога і в епістолярній спадщині А. Крушельницького. Так, останній у 1905 р., працюючи суплентом у Станіславській гімназії, отримував мізерну платню — 50 крон у місяць. Це

змушувало А. Крушельницького підробляти в Руському педагогічному товаристві* та «Українській видавничій спілці»** публікацією літературних перекладів і власних невеликих творів. У 1907 р. ставка молодого вчителя вже складала 130 крон. За ці кошти він утримував дружину, трьох її молодших братів і трьох власних дітей. Така скрута, зрештою, спонукала педагога звернутися за матеріальною допомогою до Наукового товариства ім. Шевченка. Характеризуючи своє тогочасне фінансове становище, А. Крушельницький в листі до М. Грушевського від 8 листопада 1908 р. писав: «Два — три тижні маю ще чим жити, а що там буде — не знаю» [23, с. 56, 60, 131, 234–235]. Таким чином, українські гімназійні вчителі в Галичині, розпочинаючи педагогічну кар'єру, змушені були виживати за рахунок додаткових заробітків, матеріальна стабільність з'являлася лише після 10–15 років праці.

Варто зауважити, що на галицьких теренах спостерігалася парадоксальна ситуація в оплаті праці заступників вчителів. У багатьох випадках платня некваліфікованих суплентів була вищою, аніж освітян з свідоцтвом про складення кваліфікаційного іспиту. Низку таких прикладів у 1885 р. на своїх сторінках опублікував журнал «Музей» («Muzeum») [17, s. 108; 38, s. 153]. Втім, на відміну від дійсних педагогів, заступники вчителів не мали права на отримання державної пенсії.

Соціально-професійна характеристика педагогічної інтелігенції середніх навчальних закладів буде неповною без аналізу її пенсійного забезпечення. В Австро-Угорщині претендувати на отримання державної пенсії могли лише ті викладачі, які працювали на постійній посаді в державних навчальних закладах. Робота в приватних школах не враховувалась при нара-

* Руське педагогічне товариство — засноване у Львові в 1881 р., мало на меті об'єднати українських вчителів в єдину громаду для спільного вирішення різних справ громадського та домашнього виховання рідною мовою, боротися за створення нових українських шкіл, а також прагнуло надавати як моральну, так і матеріальну допомогу своїм членам. З 1889 по 1914 рр. РПТ видавало власний журнал — двотижневик «Учитель». У 1912 р. товариство змінило назву на «Українське педагогічне товариство» (УПТ). Проіснувало до початку Першої світової війни.

** «Українська видавнича спілка» — товариство у Львові, засноване 1898 р. з ініціативи М. Грушевського, І. Франка, В. Гнатюка для видання творів українських письменників, перекладів з іноземної літератури, науково-популярних книжок.

хуванні емеритури*. Вийти на заслужений відпочинок гімназійний професор міг у будь-який час, але право на пенсію в розмірі 40 % останньої заробітної плати він отримував при досягненні 10-літнього трудового стажу. За кожен наступний рік роботи до пенсії долучались 2 % вчительської річної винагороди. Державне утримання в розмірі останньої платні надавалось педагогу при досягненні ним 65-літнього віку. В 70 років вихід на пенсію був обов'язковим [17, s. 109].

Таким чином, фінансове забезпечення викладачів середніх шкіл було не надто високим, воно залежало від посади і кваліфікації вчителя.

Відомими українськими педагогами, що викладали в галицьких середніх школах наприкінці XIX — на початку XX ст. були: В. Ільницький, А. Вахнянин, І. Верхратський, В. Білецький, І. та П. Огоновські, Ф. Колесса, М. Пачовський, О. Макарушка, Ю. Романчук, П. Скобельський, Е. Харкевич, І. Кокорудз, О. Ярема (працювали в ЛАГ), С. Зарицький, В. Кміцикевич (українська гімназія в Перемишлі), І. Раковський, О. Сушко, Я. Гординський (українська гімназія в Коломиї), А. Крушельницький, О. Тисовський (українська Станіславівська гімназія) та інші [1, с. 12–14; 39, с. 273–277; 40, с. 3–5]. Всі вони доклали чималих зусиль для виховання висококваліфікованої інтелігенції, часто були авторами перших україномовних підручників для середніх шкіл. Наприклад, І. Верхратський викладав природознавство, біологію, мінералогію у різних навчальних закладах Львова, Станіславова, Ряшева, з 1890 р. до виходу на пенсію працював в Академічній гімназії. Він залишив величезну за значенням педагогічну спадщину. Професор — автор низки українських підручників — «Зоологія для нижчих класів шкіл середніх» (витримав 4 видання), з ботаніки, мінералогії, двох посібників з соматології**, тлумачного словника з мінералогічної термінології тощо [4, с. 496–502].

Природознавство та математику також викладав українець І. Раковський. Після закінчення Львівського університету він деякий час працював суплентом в Академічній, потім вчителем в Коломийській гімназії, де також завідував природничим

* Емеритура — пенсія.

** Соматологія — давня назва комплексу наук про людський організм, що включає анатомію, фізіологію, гістологію, патологію та гігієну.

кабінетом. Після завершення спеціалізації із зоології у Віденському університеті І. Раковський отримав ступінь доктора філософії. У 1908 р. він переїхав до Львова, а з 1910 р. знову викладав в Академічній гімназії [2, с. 14–24].

Визначним галицьким педагогом-математиком був В. Левицький. Свою кар'єру він розпочав у вересні 1894 р., одразу після закінчення Львівського університету, з посади суплента в ЛАГ. Успішно склавши кваліфікаційний іспит, у 1896 р. був призначений дійсним вчителем у Тернопільську гімназію. На початку 1900 р. отримав ступінь доктора наук. Згодом підвищував кваліфікацію у Геттінгенському інституті математики та Берлінському університеті. З 1903 р. викладав у Львові, в V гімназії. В. Левицький — автор багатьох педагогічно-дидактичних статей та гімназійного підручника «Фізика для вищих класів». Своєрідним визнанням трудових досягнень вчителя стало запрошення його у 1914 р. на роботу в МВіО у Відні [5, с. 113–120].

І. Кокорудз викладав класичну й українську філологію. Починав працювати в ЛАГ. Після успішного складення кваліфікаційного іспиту був призначений суплентом в німецькомовній Бродівській реальній школі. Згодом працював дійсним вчителем в польській гімназії в Станіславі. У 1896 р. був переведений на посаду професора у Львівську академічну гімназію, а з 1911 р. очолював цей навчальний заклад. Упродовж 1899–1914 рр. як лектор паралельно викладав українську мову у Львівському університеті. Також займався науковою роботою, опублікував чимало своїх досліджень. Поза професійною діяльністю брав активну участь в громадському житті краю, був членом багатьох товариств [41, арк. 15–30].

На початку XX ст. українські вчителі середніх навчальних закладів починають консолідуватись для захисту своїх прав. Репрезентантом освітянських інтересів стало засноване у 1908 р. товариство «Учительська громада»*. Основною ме-

* До 1908 р. українські вчителі середніх шкіл мали змогу частково самореалізовуватись в рамках РПТ і польського Товариства учителів вищих шкіл. Однак з початку XX ст. через значне зростання чисельності українських освітян, зміну курсу РПТ на репрезентацію і захист інтересів народних вчителів, а також несприйняття ідеї заснування українських гімназій та університету членами «Товариства учителів вищих шкіл» виникла необхідність створення «Учительської громади».

тою діяльності воно проголошувало створення і забезпечення нормального функціонування середніх і вищих шкіл, належне національне виховання української молоді, надання юридичного захисту та матеріальної допомоги викладачам-українцям [42, с. 9]. Першим головою організації був обраний М. Грушевський. Загалом на момент створення «Учительської громади» до неї увійшли 289 з усіх 432 українських педагогів середніх і вищих навчальних закладів Австрії [43, с. 10]. В наступні роки це число постійно збільшувалось. Наприкінці 1909 р. організація налічувала 304 чол., у 1910 р. — 314, а в 1911 р. — 398 членів. Водночас відбувалося і структурне розширення «Учительської громади». Якщо в 1909 р. вона мала в Галичині 5 філій (в Коломиї, Бережанах, Тернополі, Перемишлі і Станіславі), то напередодні Першої світової війни — 11 [42, с. 10]. З 1909 р. товариство видавало власний часопис «Наша школа» [44, с. 137]. «Учительська громада» зосереджувала свою діяльність і в напрямку заснування та забезпечення необхідним педагогічним персоналом українських приватних гімназій, контролювала стан вивчення в середніх школах української мови і літератури, працювала над створенням службової прагматики для викладачів середніх навчальних закладів [42, с. 13–15; 45, с. 5–9].

Таким чином, попри різні прояви правової та фінансової дискримінації, педагоги середніх шкіл являли собою суттєву професійну групу в структурі української інтелігенції Галичини. Їх фахове становлення відбувалося у доволі несприятливих умовах, а просування по посадовій драбині було тривалим, сповненим різних перешкод, і часто супроводжувалося матеріальною скрутою. Незважаючи на це, вони сумлінно виконували свої професійні обов'язки, накопичували педагогічний досвід, займалися науковими дослідженнями, були авторами перших україномовних підручників з низки дисциплін, розробляли і впроваджували нові методики навчання. Кількісне зростання педагогічної інтелігенції на початку ХХ ст. сприяло її консолідації в рамках професійного об'єднання — товариства «Учительська громада», яке активно виступало на захист прав освітян.

Джерела та література

1. Курляк І. Є. Українська гімназійна освіта у Галичині (1864–1918 рр.) / І. Є. Курляк. — Львів : [б. в.], 1997. — 222 с.
2. Головацький І. Іван Раковський 1878–1949: Життєписно-бібліографічний нарис / І. Головацький. — Львів : [б. в.], 2004. — 213 с.
3. Яценко М. Володимир Гнатюк: Життя і фольклористична діяльність / М. Яценко. — К. : Наукова думка, 1964. — 286 с.
4. Кобів Ю. Й. Творчі українського природознавства Іван Верхратський та Микола Мельник / Ю. Й. Кобів // Аксіоми для нащадків: українські імена у світовій науці: Зб. нарисів / Упоряд. і передм. О. К. Романчука. — Львів : Меморіал, 1992. — С. 495–511.
5. Хобзей П. К. Основоположник математичної культури нашого народу / П. К. Хобзей // Аксіоми для нащадків: українські імена у світовій науці: Зб. нарисів / Упоряд. і передм. О. К. Романчука. — Львів : Меморіал, 1992. — С. 110–126.
6. Program wykładów w c. k. Uniwersytecie imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie w zimowym półroczu 1880/1 r. naukowego. — Lwów, 1880. — 22 s.
7. C. k. Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Skład uniwersytetu i program wykładów w półroczu zimowym 1890/1. — Lwów, 1890. — 43 s.
8. Ibid. w zimowym półroczu 1900/901. — Lwów, 1900. — 71 s.
9. C. k. Uniwersytet imienia Cesarza Franciszka I we Lwowie. Program wykładów w półroczu zimowym 1910/1911. — Lwów, 1910. — 48 s.
10. Ibid. w półroczu letnim 1913/1914. — Lwów, 1914. — 49 s.
11. Мисак Н. Викладачі українці у Львівському університеті наприкінці XIX — на початку XX століття / Н. Мисак // Шляхами історії: Науковий збірник історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка на пошану професора Костянтина Кондратюка. — Львів : Видавництво «Піраміда», 2004. — С. 207–224.
12. Лисий Ю. Національні взаємовідносини у Львівському університеті у другій половині XIX — на початку XX ст. / Ю. Лисий // Мандрівець. — 2009. — № 3. — С. 27–34.
13. Вистава шкіл народних і середніх галицьких в павільйоні ц.к. Ради шкільної краюї з поглядом на розвиток шкіл народних і середніх в Галичині від року 1868–1894 // Учитель (Львів). — 1894. — Ч. 16 і 17. — С. 241–252.
14. Баран С. Галицьке шкільництво в цифровім освітленні / С. Баран // Діло (Львів). — 1912. — Ч. 69. — С. 2–3.
15. Товариш. Ілюстрований календар товариства «Просвіта» на рік звичайний 1903. — Львів : [б. в.], 1902. — 236 с.
16. Zbiór ustaw i rozporządzeń odnoszących się do szkół średnich w Galicyi / Opracowali M. Janelli i K. Missona. — Lwów, 1914. — 48 s.
17. Homola I. Nauczycielstwo krakowskie w okresie autonomii (1867–1914) / I. Homola // Inteligencja polska XIX-XX wieku: Studia /

- Pod red. R. Czepulis-Rastenis. — Warszawa : PWN, 1981. — S. 83–130.
18. Zbiór ustaw krajowych obowiązujących w zakresie spraw szkolnictwa ludowego w Królestwie Galicji i Lodomerji wraz z Wielkiem Księstwem Krakowskiem / Zestawił B. Baranowski. — Lwów, 1895. — 86 s.
 19. Zbiór ustaw uniwersyteckich z dodatkiem niektórych innych ustaw i przepisów młodzieży uniwersyteckiej potrzebnych. — Lwów, 1903. — 431+IX s.
 20. Nowe przepisy egzamenacyjne dla kandydatów na nauczycieli szkół średnich // Muzeum (Lwów). — 1911. — T. II, z. 3. — S. 217–293.
 21. Muzeum. — 1911. — T. II, z. 2.
 22. Володимир Гнатюк. Документи і матеріали (1871–1989) / Упор.: Дашкевич Я., Купчинський О., Кравець М., Пельц Д., Сисецький А. — Львів : [б. в.], 1998. — 467 с.
 23. Антін Крушельницький — письменник, публіцист, педагог: Матеріали до біобібліографії та епістолярної спадщини / Укл. О. В. Канчалаба, автор передмови М. І. Гнатюк. — Львів : [б. в.], 2002. — 296 с.
 24. У півстолітніх змаганнях: Вибрані листи до Кирила Студинського (1891–1941) / Упоряд. О. В. Гайова, У. Я. Єдлинська, Г. І. Сварник. — К. : Наукова думка, 1993. — 768 с.
 25. Журавлі повертаються...: З епістолярної спадщини Богдана Лепкого / Упоряд., авт. передм., прим. і коментарів В. Качкан. — Львів : [б. в.], 2001. — 920 с.
 26. Шухевич С. Мое життя: Спогади / С. Шухевич. — Лондон : Видання Української видавничої спілки, 1991. — 619 с.
 27. Підвисшене платні урядників // Діло. — 1898. — Ч. 200. — С. 1.
 28. Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych wydane przez Krajowe biuro statystyczne / Pod red. T. Pilata. — Lwów, 1888. — T. XI, z. I. — 43 s.
 29. Діло. — 1889. — Ч. 65.
 30. Zbiór ustaw i rozporządzeń administracyjnych / Pod red. J. Piwociego. — Lwów, 1901. — T. III. — 1049 s.
 31. Głabiński S. Regulacją płacy urzędników, nauczycieli, duszpasterzy i wdów po wojskowych / S. Głabiński // Słowo Polskie (Lwów). — 1907. — № 37. — S. 1–2.
 32. C.d.n. Pobore służbowe i emerytalne urzędników państwowych, ich wdow i sierot / C.d.n. // Przegląd urzędniczy. — 1907. — № 6. — S. 4.
 33. Buszko J. Galicja 1859–1914. Polski Piemont? Dzieje narodu i państwa polskiego / J. Buszko. — Warszawa, 1989. — 80 s.
 34. Діло. — 1899. — Ч. 227.
 35. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі — ЦДАІ України). — Ф. 178 (Крайова шкільна рада, м. Львів). — Оп. 1. — Спр. 976.
 36. Там само. — Ф. 178. — Оп. 1. — Спр. 2326.

37. Діло. — 1911. — Ч. 203.
38. Muzeum. — 1885. — Z. 3.
39. Учитель. — 1901. — Ч. 18.
40. Звіт дирекції ц.к. академічної гімназії у Львові за рік шкільний 1900/1901. — Львів, 1901. — 48+60 с.
41. ЦДІАЛ України. — Ф. 309 (НТШ). — Оп. 1. — Спр. 387.
42. Терлецький О. Історія «Учительської Громади» (1908–1933) / О. Терлецький // Двадцятьп'ятьліття товариства «Учительська громада»: Ювілейний науковий збірник. — Львів, 1935. — С. 3–48.
43. Раковський І. Заснування Товариства «Учительська громада» / І. Раковський // Наша школа (Львів). — 1909. — Кн. I/II. — С. 6–10.
44. Наша школа. — 1909. — Кн. I/II.
45. Наша школа. — 1909. — Кн. III.

Анотації

Мысак Н. Ф. Украинские преподаватели средних школ Галичины в конце XIX — начале XX вв.: социально-профессиональная характеристика.

В статье систематизированы сведения о преподавателях средних школ Галичины в конце XIX — в начале XX вв. как отдельную профессиональную группу интеллигенции. В ней сосредоточено внимание на особенностях подготовки педагогических кадров в высших учебных заведениях и факторах, которые влияли на этот процесс. Проанализирована профессиональная деятельность преподавателей: как продвигались по должностной лестнице, какие должности занимали. Охарактеризованы их правовое и материальное положение.

Mysak N. F. Ukrainian teachers of secondary schools of Galicia in the late 19th — early 20th centuries: socio-professional description.

In the article information is systematized about the teachers of secondary schools of Galicia in the late 19th — early 20th centuries as a separate professional group of intelligentsia. Attention is focused on the features of training of pedagogical personnel in higher educational establishments and factors which influenced this process. Professional activity of teachers is analysed: how they climbed the career ladder and what positions they occupied. Their legal and financial position is described.